

A kettős forradalom hatása a 19. század eleji geopolitikai viszonyokra – Avagy a polgári jogállam születése¹

Kelemen Roland

Széchenyi István Egyetem

Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék

Email: kelemenr85@gmail.com

Absztrakt

Jelen tanulmányban a szerző a 19. század kezdetén fennálló geopolitikai viszonyokat mutatja be, valamint a kettős forradalomnak (ipari forradalom és polgári forradalmak) hatását az államra, gazdaságra és társadalomra. Ennek során kitér az abszolutizmus államának jellegzetességeire a 19. század elején fennálló társadalmi, gazdasági viszonyokra, valamint azok együtthatására. A vizsgálat kiterjed a glóbusz teljességére, mégis kiemelt helyet foglal el a kettős forradalom gyújtó pontját képező államok vizsgálata, így az angliai és franciaországi állapotok elemzése. A szerző ezt követően görcső alá helyezi a kettős forradalom alapján bekövetkező geopolitikai változásokat és azok hatását az államra. Különös tekintettel a polgári liberális állam megjelenésére, a kapitalizmus térnyerésére, valamint a biztonságpolitikai körülményekben bekövetkezett változásokra.

Kulcsszavak: geopolitika, abszolutizmus, polgári állam, jogállam, ipari forradalom, kapitalizmus

„Az újítások korában minden káros, ami nem új. A monarchia hadviselési módja nekünk már nem felel meg, mert mi másfajta emberek vagyunk, és mások az el-
lenségeink is. A népek hatalma és hódító ereje, politikájuk és hadviselésük eredményessége mindig is egy elvtől, egyetlen hatalmas intézménytől függött [...]”² a háborútól.

A Saint-Just-tól származó fenti sorok tökéletes összefoglalását adják századának. A 19. század ugyanis rendkívül jelentős változásokat eredményezett az emberiség történelmében. A kettős forradalom – ipari és polgári – alapjaiban rendezte át a korábbi társadalmi, gazdasági és politikai berendezkedést. A polgári forradalom felszámolta az abszolút államot, a feudális rendi különbségeket, uralkodóvá

---

¹ Jelen tanulmány a Pallas Athéné Geopolitikai Alapítvány PhD-ösztöndíj program támogatásával valósult meg.

² Saint-Just beszámolója a Nemzeti Konventben a Közudvi Bizottság nevében a II. év első hónapjának 19. napján (1793. október 10.). – HOBBSAWM, ERIC J.: *A forradalmak kora (1789-1848)*, 1988, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 78.

tette a szabad versenyes kapitalizmust. Az ipari forradalom találmányai révén lehetővé vált a tömegtermelés, a földgolyó egyes pontjai közötti kereskedelem, a közlekedés és a kommunikáció felgyorsult. A hadviselés terén pedig életre hívta a totális háborút, amely a vesztfáliai világrend felfogása szerint még mindig a szuverenitás külső oldalának legfontosabb mozzanata volt, emellett viszont továbbra is érvényesült a hatalmi egyensúly elvének törékeny, de évszázadok óta fennálló toposza.

Maga a 19. század hosszú évszázad volt. A forradalmaknak, a háborúknak és a boldog békeidőknek, a gazdasági fellendülésnek és a recessziónak, a polgári felemelkedésnek és a munkásság nyomorának, a polgári jogok térnyerésének és a gyarmati lakosság elnyomásának kettős arculata jellemezte. Kiindulópontjának tekinthetjük, akár az Észak-Amerikai gyarmatok függetlenségi nyilatkozatának kiadását (1776) vagy a nagy francia forradalom kirobbanását (1789)³ az ekkor meginduló folyamatok és a korszakban felépült társadalom, gazdaság, valamint világszemlélet végpontja a 20. század öskatasztrófájának kirobbanására tehető, vagyis az első világháború kitörése tekinthető a végnapjának.

Felmerül a kérdés, hogy ezen események (a kettős forradalom) milyen hatásokat gyakoroltak a glóbusz geopolitikai viszonyaira és azok milyen viszonzhatást eredményeztek az állam működésében. Tanulmányomban a 19. század hajnalának államát, társadalmi, gazdasági viszonyait veszem górcső alá, valamint a kettős forradalom hatását ezek összességére.

1. ÁLLAM, TÁRSADALOM ÉS GAZDASÁG A 19. SZÁZAD HAJNALÁN

A hosszú 19. század hajnalának tekinthetjük a klasszikus polgári átalakulás megindulását közvetlenül megelőző időszakot, vagyis a 18. század utolsó előtti évtizedét.

Az állami önkény alapvetően kódolva volt az 1780-as években még uralkodó államformában, az abszolút monarchiában. Szuverén volt a monarcha, aki

---

³ John Lukács a napóleoni háborúk 1815-ös lezárásától datálja a 19. század kezdetét, azonban eme szemlélet figyelmen kívül hagyja, hogy a polgári átalakulás klasszikus időszakának kezdeteként az általam is megjelölt időpontok tekintendők, amely folyamatok nem zártak le az 1815-ös bécsi kongresszussal, hanem Nyugat-Európa esetében csak rövid nyugvópontra jutottak, azonban az események láncolata tovább folyt Európa keleti és déli részein. Az ipari forradalom felfutása pedig pontosan az említett forradalmak időszakára tehető, amelynek hatásai, átalakulást sürgető mechanizmusa nyilvánvalóan nem szakadhatott meg a napóleoni korszak végeztével. John Lukács ezen szemléletét lásd: LUKÁCS, JOHN: *A XX. század és az újkor vége*, 2006, Európa Könyvkiadó, Budapest, 11-12.

abszolút és állandó hatalmát istentől nyerte. Az uralkodó joga volt, hogy „rendelkezzen javaikkal, személyükkel és az egész állammal tetszése szerint...”⁴ Jellemző erre az uralmi formára és az azzal kapcsolatos állam által is képviselt felfogásra az – a Niccoló Machiavelli-től származó – gondolatmenet, hogy

„szeretetre méltó legyen a fejedelem, vagy inkább féljenek tőle: mivel az emberek akaratától függ, szeretik-e az uralkodót, viszont a fejedelem akaratától, hogy félnek-e tőle, igazodják a bölcs uralkodó aszerint, ami tőle függ, s nem aszerint, ami másoktól; tehát mint mondtam, csak arra kell vigyázni, hogy gyűlöletet ne érezzenek iránta.”⁵

Az abszolutizmus időszakában „a rendeknek nincs semmiféle hatalmuk ítélni, parancsolni, határozni, hiszen még összegyűlni vagy szétoszolni sem szabad nekik egyértelmű parancs nélkül.”⁶ A rendek, vagy a nép

„királyuk engedélye nélkül nem dönthetik meg uralmát, nem térhetnek vissza az egyenetlenkedő sokaság zűrzavaros körülményeihez, s nem ruházhatják át a képviselés jogát jelenlegi képviselőjükről egy másik személyre vagy gyülekezetre. Mert mindenki mindenkivel szemben kötelezve van arra, hogy mindazt, amit a jelenlegi uralkodó cselekszik vagy célszerűnek tart megtenni, sajátjának ismerje el, és saját megbízásából történő cselekedetnek tekintse...”⁷

„Hatalma azonban mégsem teljesen korlátlan, amennyiben az isteni és a természeti törvények mégiscsak megalapozzák a szuverén hatalom letéteményesének felelősségét és alávetettségét, így ezen instrumentumok mégiscsak lerontják az általa hozott döntéseket. Az uralkodót kötik továbbá az alattvalókkal kötött megállapodások (még a polgári jog körébe tartozók is), így ezeket sem szegheti meg érvényesen.”⁸

A monarcha joga a jogszabályalkotás, a háború és béke joga, az állami tisztviselők kinevezése és eltávolítása, a legfőbb bírászkodás, a kegyelmezés joga, valamint az állammal kapcsolatos legjelentősebb pénzügyi, gazdasági döntések meghozatala (pénz kibocsátás, terhek és rendkívüli adók kirovása).⁹

A legfőbb kötelessége a *salus populi*. „Ennek előfeltétele a védelem kifelé, a béke befelé, a jólét és a lehető szabadság.”¹⁰ Ennek köszönhetően is rögzíthető,

---

⁴ BODIN, JEAN: *Az államról – Válogatás*, 1987, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 77.

⁵ MACHIAVELLI, NICCOLÓ: *A fejedelem*, 2006, Cartaphilus Kiadó, Budapest, 86.

⁶ BODIN: *i. m.* 84.

⁷ HOBBS, THOMAS: *Leviatán – Vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma*, 2014, Kossuth Kiadó, Budapest, 115.

⁸ PONGRÁCZ ALEX: *Nemzetállamok és új szabályozó hatalmak a globális erőterben* (PhD-dolgozat, kézirat), 2016, Győr-Budapest, 29-30.

⁹ BODIN: *i. m.* 119.

¹⁰ HORVÁTH BARNA: *Angol jogelmélet*, 2001, Pallas Stúdió-Attraktor Kft, Budapest, 148.

hogy „bár a szuverént köti a jog, rendkívüli helyzetekben nem köteles betartani saját ígéreteit s a jog kötöttségeit,”¹¹ ugyanis „ha sürget a szükség, az uralkodó mégsem várhatja meg sem a rendi gyűlés, sem a nép beleegyezését, amelynek üdve a bölcs uralkodó előrelátásától és frissességétől függ...”¹² ekkor a magántulajdont is áthágva „...magánszemélyek javait is elveszi az állam megőrzése érdekében...”¹³

A társadalmi egyenlőtlenség alapvetően kódolva volt a feudális rendi kiváltságokban. Az uralkodónak is érdeke volt ezen feudális, hűbéri viszonyokon alapuló társadalom alapjainak fenntartása hiszen innen eredt hatalmának a forrása. Emellett viszont az abszolutizmus által megkövetelt erős állam (gazdaságilag, katonailag) elvárta az uralkodótól, hogy megerősítse a jobbágságot és a polgárságot, vagyis az adózás egyedüli alanyait, az állam legfőbb bevételi forrásait. Ezen túlmenően pedig a képzett polgárság állami hivatalokhoz juttatásával megpróbált elszakadni az arisztokrácia kevésbé képzett, de a hatalomból állandó jelleggel részesedni kívánó rétegétől, hogy továbbra is fenntarthassa uralkodásának abszolút jellegét, vagyis a rendek kizárását a kormányzásból.

A polgárság aránya, azonban még a fejlett nyugati államokban is elenyésző volt a lakosság teljes hányadához viszonyítva. Minden 5 emberből 4 falusias közegekben élt. 1789-ben London 1 millió, Párizs fél millió polgárral rendelkezett, mindösszesen huszonnégy olyan város volt, amelynek lélekszáma meghaladta a 100 ezer lakost (spanyol 4, olasz 5, francia és német 2-2, lengyel, portugál, holland, osztrák, ír, skót, török pedig 1-1, valamint a fent említett két főváros). Legnagyobb problémát a mobilitás teljes hiánya jelentette, ugyanis a legtöbb falusias környezetben született egyén az esetek jelentős hányadában még közvetlen környezetét sem kívánta elhagyni, így a társadalmi felemelkedésük, vagy esetlegesen más termelési ágazatban munkaerőként való megjelenésük ebben az időszakban rendkívül csekély számban fordult elő.¹⁴

A Nyugat-Európai viszonyokhoz képest Közép-Kelet-Európa társadalmi állapotai még összetettebbek voltak. A régióban két tucatnyi nemzetiség élt fél tucat vallást gyakorolva. A legnagyobb problémát jelentette, hogy ezen nemzetiségek többsége más népek alávetésében élt (lásd például szerbek, görögök, albánok, bolgárok, később lengyelek), vagyis a meglévő birodalmak mindegyike soknemzetiségű volt, egy-egy uralkodó etnikum köré szerveződve. Ezen a területen jóval nagyobb volt a szakadék a városiasodott területek és a vidék között és számarányuk

---

¹¹ PACZOLAY PÉTER: *Bevezetés a Carl Schmitt Politikai Teológia című kötete elé*, 1992, AKAPRINT Nyomdaipari Kft, XI.

¹² BODIN: *i. m.* 85.

¹³ Uo. 100.

¹⁴ HOBBSAWM: *i. m.* (1988) 16-17.

is jóval eltér a nyugati részekhez képest. Míg Angliában 1750-ben a városi lakosság a teljes lakosság 17%-át tette ki (1850-re már többen élnek városban), addig a Habsburg Birodalom területén ez alig érte el a 2%-ot. 1790-re a legnagyobb városok még mindig alig vethetőek össze a nyugati nagyvárosokkal, Bécs lakossága ekkor 200 ezer, Varsóé 150 ezer, míg a század elején alapított Szentpéterváré 190 ezer fő volt. Tehát a legnagyobbak sem érik még el a felét, ötödét sem Párizs és London népességének. A régió többi városiasodott települését főként királyi akarat emelte a városok sorába, hogy támaszt nyújtsanak a nemességgel szemben, azonban számarányuk okán ez soha nem valósulhatott meg. A társadalom döntő többségét kitevő parasztság a második jobbágyság intézménye miatt, szinte teljes jogszfosztottságban élt, alárendeltek voltak földesuraiknak, akik a lehető legnagyobb mennyiségű jobbágyi szolgáltatást kívánták kicsikarni tőlük. Védelmet és csekély jogaik biztosítását az abszolutista uralkodóktól remélhettek, aki intézkedéseikkel próbálták megerősíteni ezt a társadalmi osztályt, annak reményében, hogy így nagyobb mennyiségű adóbevételre számíthattak tőlük (lásd például Mária Terézia vagy II. József intézkedéseit).¹⁵

Tovább növelte a társadalmi elégedetlenséget, hogy a nemesség, mint rendmakacsul ragaszkodott privilégiumaihoz, társadalmi rangjához, amelyek alapja még mindig a földbirtok volt. „Nyugat-Európa legtöbb országában az így értelmezett feudális rendeknek politikailag még erős gyökerei voltak, holott gazdaságilag már mindinkább elavult.”¹⁶ Gazdasági hanyatlás, elavulás (a birtokaikat fejleszteni képtelenek voltak, hiszen kellő szakértelemmel nem rendelkeztek ehhez) arra ösztönözte őket, hogy egyre nagyobb intenzitással használják ki születési kiváltságait. Ennek egyik eszköze volt a földesúri jogviszonyból eredő jogosultságaik fokozása, vagyis a paraszti szolgáltatások lehető legnagyobb mértékű emelése. A másik eszköz pedig, hogy minden jövedelmező hivatalnoki pozícióból megpróbálták kikutorni a közrendűeket. Jól megfigyelhető ez Svédország esetében, ahol 1719-ben 66% volt a közrendűek aránya a hivatalnokok teljes számához képest, míg ez a szám 1780-ra már alig érte el a 23 %-ot. Franciaország esetében ez a feudális reakció is sietette a forradalom kitörését. Nyugat-Európában és főként Franciaországban

„a kormánygépezet mind képtelenebb volt alapvető feladatainak ellátására, beleértve az adószedést is. Vidéken a kulcsfontosságú kormánytisztviselők, a prefektusok egyre kevesebb sikerrel küzdöttek azért, hogy érvényre juttas-

---

¹⁵ ARMOUR, D. IAN: *A History of Eastern Europe 1740-1918 – Empires, Nations and Modernisation*, 2012, Bloomsbury Academic, London, 15-19., 22-27.

¹⁶ HOBBSAWM: *i. m.* (1988) 21.

sák a párizsi rendeleteket, és hogy megtörjék a vidéki Franciaországot jellemző jogok és kiváltságok különös keverékét, melyek egy része a messzi középkorba nyúlt vissza.”¹⁷

Közép-Kelet-Európában pedig a nemesség rövidlátó, tántoríthatatlan ellenállásán elbuktak a felvilágosult uralkodók szinte minden modernizációs kísérletei. II. József a halálos ágyán visszavonta reformjainak jelentős részét. Nagy Katalin orosz földön nemhogy nem tudta végigvinni reformterveit, de az 1785-ben kiadott „adománylevél a nemesség számára” – amely a nemesi jogok összefoglalása volt – konzerválta a feudális rendi kiváltságokat.¹⁸

Az Észak-Amerikai angol gyarmatok esetében a brit kormányzat adókivevési politikája váltotta ki a legjelentősebb ellenállást. A probléma forrása leginkább abban lelhető fel, hogy a gyarmatok lakói magukra is érvényesnek gondolták az angol polgárokat megillető jogokat, így elvárták, hogy adót csak és kizárólag az ő beleegyezésükkel vehettek volna ki rájuk. Az anyaország, azonban a hétéves háború sikere után elvárta volna a kolóniákon élőkötől, hogy nagyobb arányban részesedjenek az állam kiadásaiból. A gyarmatok lakóinak önrendelkezési vitáját a ki nyilatkozatási törvénnyel (Declaratory Act) kívánták lezárni, amely kimondta az angol parlament abszolút szuverenitását az angol korona által birtokolt területek felett. Végül azonban ez és az újonnan kivetett adók, valamint a korona folyamatos jogtiprása elvezetett az amerikai függetlenségi háborúhoz.¹⁹

Az államok rendkívül viasz viszonyai a 18. század elején visszaközszöttek a gazdasági életben is. A kezdeti részvénytársaságok, amelyek főként a külkereskedelemben lebonyolításában vettek részt, rendkívül nagy hozammal kecsegtettek. Emellett viszont óriási károkat is okozott ezen társasági forma alulszabályozottsága. A század első évtizedeinek részvénytársaságai Anglia esetében is jelentős károkat okoztak. 1720-ban mikor a részvénylufi kipukkant a Déltengeri Társaság részvényeinek értéke egyik napról a másikra 87 %-kal csökkent. Ez volt az első nemzetközi tőzsdepiaci összeomlás a világon.²⁰ Ennek ellenére Anglia polgárai a század végére már régen túlléptek a részvénytársaságok okozta károkon. Franciaországban az állam viszont a század egészében nem tudta kiheverni a John Law okozta gazdasági összeomlást, amely következtében a gyarmati kereskedelem csödbement, a bankjegyek elértéktelenedtek, az állami hitelek megrendültek. Az állam mindenhol különleges társasági formává minősítette a részvénytársaságokat,

---

¹⁷ ROBERT, MARTIN: *Európa története 1789-1914 - Az ipari forradalom és a liberalizmus kora*, 1992, Akadémiai Kiadó, Budapest, 12.

¹⁸ SZVÁK GYULA (szerk.): *Oroszország története*, 2001, Pannonica Kiadó, Budapest, 289.

¹⁹ SPALDING, MATTHEW: *A Citizen's Introduction to the Declaration of Independence and the Constitution*, 2010, The Heritage Foundation, Washington.

²⁰ HARRIS, RON: The Bubble Act: Its Passage and Its Effects on Business Organization, in *The Journal of Economic History*, 1994/3. szám, 610.

alapításukat szigorú szabályokhoz kötötte, mindkét államban egyéni törvényalkotási aktusra volt szükség létrehozásukhoz, a tagok felelősségét pedig korlátlanra tették és betiltották a bemutatóra szóló részvényeket.²¹

A katasztrofális részvényügyletek mellett egyre inkább a gazdasági növekedés gátját képezte a merkantilista gazdaságpolitika, amely az állam szempontjából

„azt jelentette, hogy az aktív külkereskedelmi mérlegen keresztül minél több pénzhez, illetve nemesfémhez igyekeztek jutni. A merkantilista gazdaságpolitikai gyakorlat ugyanis az országok gazdagságát a nemesfémek felhalmozásában látta, ezért törekedett az aktív külkereskedelmi mérleg biztosítására, az export növelésére.”²²

A merkantilista gazdaságpolitika Colbert idején és a Frigyesek Poroszországában lehetővé tette az állam számára, hogy megreformálja az adórendszert, a protekcionista gazdaságpolitika alkalmazása – védővámok rendszer – révén támogassa a manufaktúrákat, új iparágakat honosítson meg, fejlessze az infrastruktúrát, azonban mindeközben mesterségesen óvta a hazai tőkés ipart a külföldi iparral folytatandó versenytől.²³

„A merkantilizmussal szemben a gazdasági élet szabadságának követelése a >>laissez faire, laissez aller<< népszerű hívószavának csatasorba állításával történt meg..., amely valójában tehát a tulajdonjogot és a kereskedelem szabadságát jelentő természeti törvény abszolút tiszteletét jelenti.”²⁴

Adam Smith 1776-ban megjelent klasszikus művében *A nemzetek gazdagságában* is döntés és tulajdon szabadsága mellett érvelt, továbbá támadta a protekcionizmust és a feudális maradványokat. Kiemelte, hogy a tőke, munkaerő szabad és optimális felhasználása kizárólag olyan társadalomban lehetséges,

„[...] amely engedi, hogy a dolgok a maguk természetes útját kövessék, ahol teljes a szabadság, s ahol minden ember teljesen szabadon választja a neki megfelelő foglalkozást és azt annyiszor változtatja, ahányszor jónak látja. Az ilyen társadalomban jól felfogott érdeke mindenkit arra készítenek, hogy az előnyös foglalkoztatási területeket keresse, a hátrányosokat pedig kerülje.”²⁵

A gazdasági és társadalmi átalakulást sürgette az ipari forradalom korai korszakában megjelenő találmányok nyomán kialakuló fellendülés is. Az ipari forradalom

---

²¹ HORVÁTH ATTILA: *A magyar magánjog történetének alapjai*, 2006, Gondolat Kiadó, Budapest, 414-416.

²² PONGRÁCZ: *i. m.* 38.

²³ MÁTYÁS ANTAL: *A polgári közgazdaságtan története*, 1973, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 19.

²⁴ PONGRÁCZ: *i. m.* 40.

²⁵ SMITH ADAM: *A nemzetek gazdasága – E gazdagság természetének és okainak vizsgálata*, 1959, Akadémia Kiadó, Budapest, 54.

valódi beindulása a statisztikai adatok alapján 1780-as 90-es évekre tehető, hiszen a számadatok innentől mutatnak hirtelen, éles emelkedést.²⁶ Azonban már az 1760-as évektől jelentek meg új találmányok, amelyek révén az ipari termelés fokozódott, amely a nyereséget jelentősen megnövelte. Az első találmányok főként a textiliparban és a bányászatban jelentek meg (Kay repülő vetélője, Hargreaves mozgókocsis vetélője, Cartwright gépi szövőgépe, Darby vasérc kinyerésével kapcsolatos eljárása, amit Smeaton és Cort továbbfejlesztett és jelentős volt még James Watt gőzgépe).²⁷ Nem meglepő módon, így Angliában 1750 és 1770 között a pamutkivitel 10-szeresére emelkedett, a kialakuló tömegtermelésnek köszönhetően az export jelentősége folyamatosan nőtt – ennek valós geopolitikai hatásai majd az 1810-es évektől érzékelhetőek igazán. Franciaország külkereskedelme 1720-1780 között megnégyszereződött. „A pamutipar gyors és hirtelen fejlődése pedig biztosította, hogy az ipari forradalom szükségessé is váljék, és megeremtette azokat a feltételeket, amelyek megvalósulását lehetővé tették.”²⁸

Az abszolutista államok gazdasági viszonyai ellenére az ipari forradalom korai szakaszának eredményei és a gyarmatok kizsákmányolásának lehetősége jelentős haszonnal kecsegtettek a polgárság számára. A kereskedők ismét megerősödtek, gazdagodtak.

„A nábob vagy ültetvényes olyan vagyonnal tért meg a gyarmatokról, amely felülmúlta a vidékies kapzsiság legmerészebb álmait... A hajótulajdonoskereskedő mellett az ügyvédek, jószágigazgatók, helyi sörfőzde-tulajdonosokból, kiskereskedőkből és hasonlókból álló középosztály, amely kisebb vagyont gyűjtött a mezőgazdaságból... sőt a manufaktúra-tulajdonosok is, csupán szegény rokonnak számított.”²⁹

Ezen tapasztalatokat látva a középosztály jelentős hányada mozgásba lendült.

„Mivel nélkülözhető pénzzel rendelkező egyének, akik készek voltak pénzüket az eljövendő osztalék reményében befektetni, főként a középosztályból kerültek ki – értelmiségiek, kiskereskedők, üzletemberek voltak – s mivel az ő takarékoságuk és tetterejük vált az ipari forradalom hajtóerejévé és tőkés viszonyok megteremtőjévé, ez a forradalom – legalábbis kezdetben – a középosztályt jutalmazta gazdagsággal és politikai hatalommal.”³⁰

Ez a középosztály Nyugat-Európában a 19. század elejére már jelentős gazdasági befolyásra tett szert. Azonban az abszolút állam bizonytalanságai (magántulajdon

---

²⁶ HOBSBAWM: *i. m.* (1988) 32.

²⁷ ROBERTS: *i. m.* 66-67.

²⁸ HOBSBAWM: *i. m.* (1988) 39.

²⁹ Uo. 24.

³⁰ ROBERTS: *i. m.* 65.

védelmének intézményes hiánya, legalapvetőbb emberi jogok szabályozatlansága, merkantilizmus visszáságai), a feudális jog hiányosságai (partikularizmus, szokások uralma, kodifikálatlan jogterületek), valamint a politikai mozgástér szűkössége egyre inkább érzékelhető elégedetlenséget szült, amely kiegészült az alsóbb néposztályok nyomorából fakadó rendszerrel szembeni gyűlölettel.

A feudális béklyótól szabadulni kívánó polgárság ideológiai támaszát jelentették a felvilágosodás eszméi és gondolkodói. A világ – főként Nyugat-Európa – új korszakba lépett

„... s ehhez általában a fény (vagy fények) képzelete társult, azaz az intellektuális fejlődésnek, a gondolat felszabadításának, a boldogság eléréséhez és a bölcsesség megszerzéséhez nélkülözhetetlen igazságok birtokbavételének eszméje. E tudatállapot fölfelé ívelő mozgásnak képzelet el a történelmet, ez utóbbi nem lévén más, mint szakadatlan előrehaladás az értelem győzelmé felé.”³¹

Emellett pedig „nem volt még rá példa, hogy egy század gondolkodói ennyire szolidárisak legyenek, s ennyire világosan lássák helyüket a történelemben.”³²

A felvilágosodás gondolkodói lánzsát törtek a polgári szabadságjogok, az önkorlátozó állam, a népfelség elve és a jogbiztonság mellett.

„Locke valóságos forradalmat indított el azon meglátásaival, hogy az emberek >>jogfeladásának<< célja az élet, a szabadság és a tulajdon jobb megóvása, hogy a közjó a törvényhozást is korlátozza, illetve hogy a törvényhozó hatalmat csak érvényes, kihirdetett, hatályban lévő törvények alakjában, és >>közismeretes tekintéllyel<< felruházott bíróságokon keresztül lehet gyakorolni.”³³

Montesquieu a *Törvények szelleme* című munkájában lefektette a hatalmi ágak egyensúlyának és elválasztásának az elvét. Rögzítette, hogy a három klasszikus hatalmi ághoz (törvényhozás, végrehajtás, ítélkezés) tartozó egyes hatáskörökbe foglalt jogosultságokat nem gyakorolhatja egy személy vagy állami intézmény.³⁴ Jean Jacques Rousseau az állambölcselet egyik legnagyobb klasszikusa, megfogalmazta a népszuverenitást és hangsúlyozta, hogy

---

³¹ MORTIER, ROLAND: A felvilágosodás kora, in BENE EDE (szerk.): *Roland Mortier – Az európai felvilágosodás fényei és árnyai (Válogatott tanulmányok)*, 1983, Gondolat Kiadó, Budapest, 11.

³² MORTIER, ROLAND: „Világosság” és „Felvilágosodás”, BENE EDE (szerk.): *Roland Mortier – Az európai felvilágosodás fényei és árnyai (Válogatott tanulmányok)*, 1983, Gondolat Kiadó, Budapest, 68.

³³ PONGRÁCZ: *i. m.* 33.

³⁴ MONTESQUIEU: *A törvények szelleméről*, 1987, Kriterion Könyvkiadó, Budapest.

„ameddig több ember, egyesülve, egy testnek tekinti magát, egyetlen akaratuk van, amely célja a közös fennmaradás és az általános jólét. Ennek következtében az állam minden mozgatóereje erőteljes és egyszerű, minden alapelve világos és érthető; a közjólét mindenütt láthatóan az előtérbe lép és felismeréshez csak a józan ész szükséges. A szabadság, egyetértés és egyenlőség ellensége a politikai szörszálhasogatásnak.”³⁵

A társadalmi, gazdasági, jogi viszonyok mellett elősegítette a kettős forradalom térnyerését a 18. század háborúinak sora. A korszak államközi viszonyait uralta a vesztfáliai világrendben kiforrott elvek összessége. Kialakulása a 30 éves háború és azt lezáró vesztfáliai (Osnabrück és Münster) békéhez köthető, amely időszakban Richelieu bíboros révén uralkodóvá vált az államérdek primátusának (raison d'état), valamint a nagyhatalmi egyensúlynak az elve.³⁶

„A vesztfáliai béke fordulópontot jelentett a világtörténelemben, mert az általa lefektetett elvek egyszerűek, könnyen áttekinthetőek és magukkal ragadóak voltak. Nem a birodalom, a dinasztia vagy a felekezeti hovatartozás, hanem az állam lett az európai rend alapköve. Rögzítették az állami szuverenitás koncepcióját. Leszögezték, hogy a szerződő felek mindegyikének joga van megválasztani, minden külső intervenciótól mentesen, a saját belpolitikai struktúráját és vallási orientációját...³⁷ hétköznapi nyelven fogalmazva a világ nemzeteinek közössége – arra törekszik, hogy visszaszorítsa a világ anarchikus jelenségeit a nemzetközi jogi és szervezeti struktúráknak egy olyan kiterjedt hálózatával, amely előmozdítja a nyílt kereskedelem és egy stabil nemzetközi pénzügyi rendszer kialakulását, rögzíti a nemzetközi konfliktusok rendezésének alapelveit...”³⁸

A vesztfáliai rend keletkezésekor rögzített gazdasági elvek, mint fentebb láhattuk újragondolásra szorultak ekkor már, főként a merkantilizmus térnyerése okán. Emellett viszont a nemzetközi politikai viszonyokat uralta a hatalmi egyensúly elve.

„A hatalmi egyensúly rendszere nem jelentette a válsághelyzetek vagy akár a háborúk elkerülését. Amikor megfelelően működött, mindössze azt tűzte célul maga elé, hogy korlátozza a konfliktusok kiterjedését és az államoknak azt a lehetőségét, hogy hatalmukat másokra kiterjesszék. Nem annyira a békét, mint inkább a stabilitást és mértéktartást akarta megvalósítani.”³⁹

---

³⁵ ROUSSEAU, JEAN JACQUES: *A társadalmi szerződés*, 1947, Phönix-Oravetz Kiadás, Budapest, 112.

³⁶ VARGA GERGELY: A vesztfáliai szuverenitás érvényessége a nemzetközi kapcsolatokban, in *Nemzet és Biztonság*, 2015/1. szám, 32-33.

³⁷ KISSINGER, HENRY: *Világrend*, 2015, Antall József Tudásközpont, Budapest, 34.

³⁸ Uo. 15.

³⁹ KISSINGER, HENRY: *Diplomácia*, 2008, Panem Könyvkiadó, Budapest, 13.

Az elv működése tetten érhető volt a 18. század konfliktusaiban: nagy északi háború (1700-1721),⁴⁰ spanyol örökösödési háború (1701-1714),⁴¹ osztrák örökösödési háború (1740-1748), hétéves háború (1756-1763),⁴² amerikai függetlenségi háború (1775-1783),⁴³ amelyben mindig a többség szövetkezett a hegemoniára törő féllel szemben, azonban ezen háborúk jelentős gazdasági áldozatokat követeltek. Ezen áldozatok jelentősen megnövelték az egyes államok államadósságát, egyre növekvő terhet róttak a társadalom adózó tömegeire. Az államok azonban döntő többségükben így is megrogytak. Anglia a 18. században, hogy elkerülje az államcsődöt értékesítette monopóliumait a Nyugat-Indiai Társaságnak, Franciaország azonban lényegében beleroppant az amerikai függetlenségi háború támogatásába, amely egyenesen elvezetett a nagy francia forradalomhoz.

A preindusztriális korszakban, amennyiben kitekintünk Európából, meg kell állapítani, hogy a korszakban elhanyagolható a különbség vagyoni és kulturális tekintetben, az egy főre jutó nemzeti össztermék 1750-1800 között szinte azonos értékű volt. Ez javarészt a Kínai Birodalomnak köszönhető, amelynek területén a világ népességének egyharmada élt, méghozzá az európai átlagot meghaladó életszínterületen. Európának ekkor nem volt még számottevő katonai fölénye sem, győzelmeit nem a fegyverzet modernségének, hanem a magasabb szervezettségnek köszönhette.⁴⁴

A Kínai Birodalom a mandzsu Csing-dinasztia uralma alatt ereje teljében volt ekkor, területi kiterjedése a 17-18. századi hódítások révén megduplázódott (ekkor hódították meg Kelet-Turkesztánt, Tibetet, Külső-Mongólia jelentős részét), népességének száma pedig elérte a 300 millió főt. Kína városai európai léptékkel hatalmasak voltak, Soochow, Hangchow, Nanking, és Peking már ekkor milliós nagyvárosok voltak. Shanghai viszont csak az európai térnyerés révén a 19. század közepére válik jelentős várossá. Kultúrája hatással volt Európára, amelynek ekkor még nem volt kiszolgáltatott.⁴⁵

Az Ottomán Birodalom Bécs 1683-as ostromát követően hanyatlásnak indult, amelyet az 1762 és 1792 közötti orosz hadjárat felfedett. A birodalom ekkor is még hatalmas, de gyenge, a szultán valójában már csak névlegesen uralkodott.

---

⁴⁰ Svéd hegemonia törekvésekkel szemben szövetkezett Oroszország, Lengyelország és Dánia.

⁴¹ Spanyol trónért és a francia hegemonia törekvésekkel szemben szövetkezett Hollandia, Ausztria, Anglia, Portugália és Savoya.

⁴² Szilézia megszerzéséért és a gyarmati rendszer átalakításáért.

⁴³ Az észak-amerikai gyarmatok függetlenségéért és az angol hegemonia ellen szövetkeztek az amerikai gyarmatok, Franciaország, Spanyolország és Hollandia.

⁴⁴ HOBBSAWM, ERIC J.: *A Birodalmak kora (1874-1914)*, 2004, Pannonica Kiadó, Budapest, 20-21.

⁴⁵ HUCKER, O. CHARLES: *China's Imperial Past – An Introduction to Chinese History and Culture*, 1875, Stanford University Press, Stanford, 298-300., 332-333.

A 19. században az európai diplomácia egyik központi kérdésévé vált, hogy a Nagy Beteg esetleges széthullását, szétosztását követően ki fogja irányítani Délkelet-Európát.

Afrika lényegében ekkor még érintetlen, a Jóreménység-fok körüli kisebb területek kivételével, fehér kolonizálók csak a part menti kereskedelmi pontokra jutottak el.

Összességében azonban megállapítható, hogy a 19. század hajnalán már megkezdődött az európai államok révén a társadalmi rend aláásása az Európán kívüli területeken: tömeges méreteket öltött a rabszolga kereskedelem, az Indiai Óceán térségébe versengő gyarmatosító hatalmak hatoltak be, Közel- és Közép-Keleten kereskedelmi és katonai összetűzések jelentették a bomlasztó erőt, bár Észak-Amerikából kiszorulni látszottak az európai hatalmak, Közép- és Dél-Amerika gazdasági és politikai függése továbbra is nyilvánvaló volt. Megkezdődött az afrikai és ázsiai területek meghódítása – kisebb számban, de már a 16-17. században megjelentek spanyol és portugál hódítók – amelynek első jelentősebb eredményeit az angolok érték el, akik uralmuk alá hajtották India egy részét (Bengált). Az európai hatalmi politika felpörgött, amelyet csak átmenetileg akasztott meg a polgári forradalmak térnyerése és háborúi, azonban azt követően a kapitalizmus erejétől hajtva, az ipari forradalom vívmányaival felvértezve tértek vissza a területre és alig fél évszázad leforgása alatt teljes uralomra törtek.⁴⁶

2. AZ ÚN. KETTŐS FORRADALOM HATÁSA AZ ÁLLAMRA – A JOGÁLLAM SZÜLETÉSE

A polgári átalakulás három terminusban valósult meg. Az első korai időszak, a 16-17. századra tehető, ekkor ment végbe ugyanis a spanyol németalföld függetlenné válása, továbbá az angol polgári és dicsőséges forradalom történései, amelyek révén létrejöttek az első alkotmányos monarchiák. A második szakasza, vagyis a klasszikus polgári átalakulás időszaka a 18. század végére tehető. A nagy francia forradalom, az Észak-Amerikai angol gyarmatok függetlenségi háborúja, valamint az osztrák németalföldi események, révén már tért nyerni látszott az alkotmányos berendezkedés, sőt az Egyesült Államok megalakulásával létrejött az első klasszikus hatalommegosztás elvén nyugvó állam, amelynek élén a nép által – még ha közvetve is – választott elnök állt. Majd ezt fél évszázaddal követte – az átalakulás folyamatai, azonban már a klasszikus szakaszban megindultak – a népek tavasza által szült késő polgári átalakulás időszaka. Ezen változások sok esetben elnyújtva valósultak csak meg, (lásd Magyarország esetében, ahol az 1848. évi áprilisi törvények által megkezdett folyamat, csak az 1867-es kiegyezéssel szilárdult meg)

---

⁴⁶ HOBBSAWM: *i. m.* (1988), 29-30.

azonban a század második felére az euroatlanti térség jelentősebb államainak túlnyomó többségében a demokratikus berendezkedések valamelyike volt megfigyelhető.

A polgári jogállam – Kondorosi Ferenc és Visegrády Antal megfogalmazása szerint – „olyan állam, ahol a közhatalom gyakorlását a jogszabályok korlátozzák.”⁴⁷ A vizsgált korszakban több álláspont is kialakult a jogról gondolkodók körében, hogy mit is jelenthet maga a jogállam, joguralom. Albert Dicey szerint a jog uralmának hármasság jelentése van: a (1) kormányzásnak nincs önkényes uralma (2) a rendes bíróságok által alkalmazott közönséges jognak mindenki alá van vetve és az (3) alkotmányjog általános szabályai az ország rendes jogának folyományai.⁴⁸ Robert Von Mohl szerint

„az államnak kettős feladata van. Először is, az államhatalom minden területén fenn kell tartania a jogrendet, mint ami önmagában is szükséges és üdvös, és minden további fejlődés feltétele. Másodsor, ahol és amennyiben az egy vagy már kisebb csoportokká összeállt résztvevők erejéből erre nem telik, elő kell mozdítania az ésszerű célokat.”⁴⁹

Az államhatalom jogai, hogy ennek körében (1) igényt tarthat a társadalom tagjainak alkotmányos engedelmségére, (2) jogosult megtenni minden olyan intézkedést, amely az állam céljának eléréséhez szükséges, az alkotmány keretei között, (3) egyedi döntéseket hozhat. Ezzel szemben a polgárok jogai a (1) törvény előtti egyenlőség, a (2) meg nem tiltott életcélok felé törekedés, (3) képességeknek megfelelő lehetőség biztosítása a közügyekben való részvételben, továbbá (4) a személyes szabadság, (5) a gondolat közlésének szabadsága, valamint a (6) szabad vallásgyakorlás, a (7) helyváltoztatás szabadsága és az (8) egyesülés szabadsága.⁵⁰ Friedrich Julius Stahl 1878-as munkájában úgy fogalmazott, hogy

„az állam legyen jogállam, mert ez az új idők jelszava és fejlődésnek iránya. Ténykedésének határait és mezsgyéjét, továbbá polgárainak szabadságának körét jogilag pontosan meg kell határozni és ezt törhetetlenül biztosítani. Erkölcsi eszméket közvetlen állami eszközzel (kényszerrel) annyiban szabad megvalósítani, amennyiben az a jog szférájába tartozik.”⁵¹

---

⁴⁷ KONDOROSI FERENC, VISEGRÁDY ANTAL: *Az állam és a jog természetrajza válság idején*, 2013, Harthmedia Kft, Pécs, 7.

⁴⁸ DICEY, ALBERT VENN: A jog uralma, in TAKÁCS PÉTER (szerk.): *Joguralom és jogállam*, 1995, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 23-26.

⁴⁹ MOHL, VON ROBERT: Jogállam, in TAKÁCS PÉTER (szerk.): *Joguralom és jogállam*, 1995, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 33.

⁵⁰ Uo. 34-36.

⁵¹ STAHL, FRIEDRICH JULIUS: *Die Philosophie des Rechts*, 1878, Mohr, Lübingen és Leipzig, 137.

Összegezve a jogállam alapvető kritériumai a következők: az állam joghoz kötöttsége (törvényhozó alkotmányhoz kötöttsége), az alapvető emberi jogok tisztelete, hatalmi ágak szétválasztásának szükségessége, jogbiztonság (amelynek része a norma jogforrási rendszerbe illeszkedése, nyilvánossága, világossága, általánosság és a visszaható hatály tilalma), átláthatóság és a döntések indokolásának kötelezettsége, továbbá ezek független felülvizsgálata lehetőségének megteremtése.

A klasszikus és posztklasszikus polgári átrendeződést és annak gazdasági, társadalmi, politikai hatásait az ún. kettős forradalom eredményezte. A kettős forradalom egyik oldalát az ipari forradalom adta, a másik oldalt pedig a polgári forradalmak. Előbbit segítette a középosztály gazdasági térnyerése, utóbbihoz kellett ezen középosztály egyre növekvő elégedetlensége az állami önkény, valamint a társadalmi egyenlőtlenség miatt, amelyek esetében érezte, hogy bár gazdaságilag jelentősebb szerepet tölt be, mint az arisztokrácia, azonban ehhez nem társult politikai befolyás és társadalmi stabilitás, amelyek viszont elengedhetetlenül szükségesek lettek volna további fejlődésükhöz. Az átalakulás ideológiai alapját pedig a felvilágosodás eszméi adták. Mindezek gyúpontra jutását elősegítette a 18. századot jellemző folyamatos háborúskodás, amelyek révén a legtöbb állam a gazdasági teljesítőképességének határára sodródott.

A régi európai uralmi és gazdasági rendszer válsága, mint fentebb látható volt, már kirajzolódott a 18. század második felében. A nagy francia forradalmat és annak lehetséges hatásait már érzékeltették a megelőző évtized forradalmi megmozdulásai, így kiemelten az amerikai függetlenségi háború, osztrák németalföld felkelése, az Egyesült Tartományok (Hollandia) lázadása az Orániai-ház ellen, valamint az ír lázadás, ezek azonban még nem tudtak egyetemes jelentőségűvé válni.

A francia polgári forradalom jelentőségét az adta, hogy Franciaország a 19. század kezdetén Európa legerősebb és legnépesebb állama volt, emellett pedig ez volt az egyetlen tömegméretű társadalmi forradalom, amely radikálisabb volt bármelyiknél. Az amerikai gyarmatok nem szakítani kívántak a korábbi társadalmi, jogi folyamatokkal, hanem a korábbi körülményeket fenntartva akartak szabadulni az angol ellenőrzés alól. Franciaországban a helyzet más volt a 23 millió lakosú országban a 400 ezres kisebbséget kitevő nemesség minden előjogát felhasználva megakadályozott minden fejlesztése irányuló törekvést, útjában állt minden rendi egyenlőtlenséget megszüntetni kívánó eszmének. XVI. Lajos első minisztereként tevékenykedő (1774-76) Turgo látva ezen állapotokat reformokat kívánt bevezetni, amely révén termelékenyebbé tették volna a földművelést, lehetővé tették volna a szabad vállalkozást és kereskedelmet, valamint hatékony, ésszerű és igazságos közigazgatást és adózást vezettek volna be, azonban a kitűnő közgazdász minden törekvése elhalt a rendi kiváltságok bástyáin, így a mérsékelt forradalom elbukott, helyét adva a radikális forradalmi változásoknak.⁵²

---

⁵² HOBBSAWM: *i. m.* (1988) 57.

A radikális változások egyik indítórugója a francia forradalom 1789-es ki-robbanása alapvetően rengette meg az abszolutizmus és a feudális rendi társadalom rendjét, amely változások élén a felvilágosodás eszméivel felvértezett polgárság áll. Sieyés abbé – a forradalom egyik vezéralakja – kifejtette, hogy „a nemzet pedig... a világon semmiféle érdeket nem tekintett a magáé fölött állónak, s nem ismert el a magáén kívül más törvényt vagy hatalmat, sem az egész emberiségét, sem más nemzetekét.”⁵³ Ennek következtében a nép követelte a rendi kiváltságok eltörlését, így a tízed, a helyi monopóliumok, a feudális kötöttségek és adómentesség, valamint a nemesi bíraskodás eltörlését, továbbá közigazgatási és politikai reformok véghezvitelét.⁵⁴ Ezen követelések öltöttek testet az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatában, az 1789. augusztus 26-án kelt deklarációban rögzítették többek között a jogegyenlőséget, a magántulajdon szentségét, a véleménynyilvánítás szabadságát, a legalapvetőbb politikai jogosultságokat.⁵⁵ Ezen elvek – többször a szöveg szószerinti beemelése révén – az elkövetkező francia alkotmányok legtöbbjének immanens részét képezte.

A francia forradalom egyetemes jelentőségűvé vált. Latin-Amerikai forradalmak 1808-ban felszabadították ezt a területet. Európában a forradalom terjeszkedése és a napóleoni-háborúk hatására eltűntek a feudális kor maradvány államai, így a Német-Római Birodalom (1806), a Genovai és Velencei Köztársaság (1797), a szabad német városok közül 4 maradt fent, megszűntek az önálló egyházi államok (kölni, mainzi, trieri, salzburgi érsekség). Bengáliában Ram Mohan Roy megalapította az első hindu reformmozgalmat a modern indiai nacionalizmus őseit. Az iszlám világban a vatan szó jelentése átalakult a korábbi rabszolgaság ellentétéből ekkortól a haza, szabadság jelentést hordozta a továbbiakban. Az ún. louisianai kiárusítás (1803) során a franciák felszámolták az amerikai gyarmataikat, ezáltal az Egyesült Államok kontinentális méretű hatalommá vált. Anglia más országok rovására gyarmati annexiót folytatott, vagy támogatta egyes gyarmatok anyaországtól való elszakadását (pl. San Domingo), melyek véglegességét a brit tengeri flotta ereje biztosította.⁵⁶

A forradalmi haderő sikerességének oka a totális háború intézményesítése⁵⁷ volt.

---

⁵³ Uo. 61.

⁵⁴ ROBERTS: *i. m.* 22-27.

⁵⁵ Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata (Déclaration des droits de l'homme et du citoyen) (<http://mek.oszk.hu/00000/00056/html/228.htm>)

⁵⁶ HOBBSAWM: *i. m.* (1988), 55-57., 89-90.

⁵⁷ Lásd bővebben: Farkas Ádám: A totális államtól a totális háborún át a totális védelemig: Avagy gondolatok a kortárs biztonsági kihívásokról Carl Schmitt elméleti rendszerének alapul vételével, in MTA Law Working Papers, 2015/34. szám, 1-20.

„A fiatal francia Köztársaság súlyos válságában felfedezte a totális háborút, vagyis a nemzeti erőknél a sorozás, a jegyrendszer és a szigorúan ellenőrzött hadigazdálkodás útján történő totális mozgósítását, s a katonák és a civilek között különbségtétel tényleges megszüntetését, otthon és külföldön egyaránt... a XVIII. századi ortodox államok katonai stratégiájukban és taktikájukban nem számítottak és nem tartottak igényt arra, hogy a polgári lakosság részt vegyen a harcokban... De a franciák hadviselési módját teljesen átalakította a forradalom, és mérhetetlen fölényt biztosított a régi típusú hadseregekkel szemben.”⁵⁸

A francia csapatok a rögtönzött szervezést is kihasználva építhettek a mozgékony-ságra, a tisztek rugalmasságára, a támadó szellemre és a forradalmi reformokba vetett hit révén a katonai morálban is.

A francia csapatok exportálták a megszállt területekre a forradalmi vívmányokat. Felszámolták a feudális viszonyokat, bevezették és alkalmazták a francia törvénykönyveket, ezzel a legtöbb területen megszűnt a feudális rendi állam. A Code Civil és a Code de Commerce révén lehetőség nyílt a modern polgári társadalmak kialakítására, valamint a gazdasági, termelési viszonyok átalakítására. A háború révén viszont a brit befolyás is tovább nőtt a kontinensen, hiszen a brit kormány 1794 és 1804 között 80 millió font hadikölcsönt jutatott az egyes franciákkal szembenálló államoknak. London ezáltal egyre inkább a nemzetközi pénzügyletek legfontosabb központjává vált.

A háborút lezáró bécsi kongresszus során újra kellett rendezni a vesztfáliai béke hatalmi egyensúlyon nyugvó rendszerét. Ebben figyelemmel kellett lenni az európai nagyhatalmi közegben megjelenő új hatalmas birodalomra: Oroszországra. Emellett pedig meg kellett teremteni magának az egyensúlynak a feltételeit. Anglia egy dolgot helyezett előtérbe, hogy a kontinensen egyetlen állam se tudjon hegemoniát kialakítani, a kontinens államait azonban a kisebb határmódosításokból fakadó konfliktusok elkerülése is motiválta. William Pitt-től származott az elképzelés (még 1804-ből), hogy ennek érdekében nagy tömegeket kell létrehozni Közép-Európában a vesztfáliai széttagoltságot megszüntetve, így a kísértés lehetőségét is megelőzve. Ezért a Rajna-vidék Poroszországhoz csatolásával jelentős nagyhatalmat hoztak létre Franciaország határában, valamint a Német Szövetséget, amely az egyes német államokat fogta össze. „A Német Szövetség túl megosztott volt ahhoz, hogy támadó akcióra vállalkozhatott volna – de elég összetartó is volt ahhoz, hogy ellen tudjon állni a területére behatoló külső invázióknak.”⁵⁹ Ennek köszönhetően megfelelő ellensúlyát tudta jelenteni eme két rendezés mind a francia, mind az orosz esetleges területi igényeknek. Az állapot tartós fenntartása végett létrehozták a négyhatalmi egyezményt Anglia, Poroszország,

---

⁵⁸ HOBBSAWM: *i. m.* (1988), 68., 86.

⁵⁹ KISSINGER: *i. m.* (2015), 72.

Ausztria és Oroszország közreműködésével, amelyhez 1818-ban Franciaország is csatlakozott. Az egyetértés fenntartása végett pedig vállalták, hogy rendszeres diplomáciai találkozót intézményesítenek. Ezek mellett Ausztria, Oroszország és Poroszország létrehozta a Szent Szövetséget, amely erősen liberalizmus és nacionalizmus ellenes rendelkezésekre épült, célja az esetleges forradalmi mozgalmak közös erővel történő leverése, vagyis a status quo akár fegyveres erőszak révén történő fenntartása ezen államokban. A bécsi kongresszus jelentős eredménye, hogy a nagyhatalmak között jelentős konfliktusra egészen a krími háborúig (1854) nem került sor, továbbá 1856 és 1914 között nem volt olyan háború, amelyben kettőnél több nagyhatalom vett volna részt.⁶⁰

„Bár a XIX. század elején Európát háborúk és forradalmak dúlták, egészében véve ez a béke és a soha nem látott anyagi gyarapodás százada volt. Az optimizmus két forrásból, két jól megalapozottnak tetsző feltevésből táplálkozott. Először is, hogy a modern tudomány [...] A modern technika igájába hajtja a természetet [...] Másodszer pedig, hogy a szabad, demokratikus kormányzati formát egyre több ország veszi majd át szerte a világon... a francia forradalom eszméi diadalmaskodnak a világ zsarnokain, egyeduralkodóin, babonás papjain.”⁶¹

A forradalmi, polgári átalakulást pontosan ezek okán nem tudta feltartóztatni a létrejövő Szent Szövetség. Az egyik oka, hogy a polgári eszme a francia csapatok visszaszorulása után is tovább terjedt Európában és tovább erősítette ezt a nacionalizmus térnyerése is. 1815 után három forradalmi hullám söpört végig a glóbuszon. Az első 1820-24 közötti időszakban Spanyolország és Nápoly lázadt fel a Bourbonok ellen, átmenetileg polgári berendezkedés valósult meg. Ennek hatására lángra lobbant Latin-Amerika is, és Simon Bolívar, San Martin és Barnardo O'Higgins vezetésével megteremtették a független Nagy-Kolumbiát, Argentínát, Chilét, 1822-re spanyol Dél-Amerika teljesen felszabadult, továbbá Brazília ugyanezen évben békésen elszakadt Portugáliától. A görögök, szerbek, albánok, bosnyákok és macedónok pedig szabadulni kívántak a török elnyomás alól. A második hullám 1829-1837 között zajlott le. Ennek során Franciaországban megdőntötték a Bourbonok hatalmát. Belgium 1830-ban elszakadt Hollandiától, Svájcban győzött a liberalizmus, Spanyolországban és Portugáliában a polgárháború a liberálisok és a klerikusok között, Angliában forradalmi hangulat alakult, amely következtében 1832-ben a választási reform révén a feudális maradványokat kiiktatták a választójogból. A harmadik hullám a népek tavaszának nevezett 1848-as év, amikor Franciaországban ismét forradalom tört ki, majd olasz, német, spanyol,

---

⁶⁰ Bécsi kongresszusról lásd bővebben: Zamoyski, Adam: *Napóleon bukása és a bécsi kongresszus (1814-1815)*, 2015, Park Könyvkiadó, Budapest.

⁶¹ FUKUYAMA, FRANCIS: *A történelem vége és az utolsó ember*, 1994, Európa Kiadó, Budapest, 26.

dán, román, ír és görög területek lobbantak lángra, valamint a Habsburg Birodalom egyes államaiban, így Magyarországon és Ausztriában is forradalmi láz söpört végig. Bár 48 forradalmait végül elsöpörte a történelem vihara, azonban a polgári átalakulás megkezdődött minden érintett területen, amely végül a nemzetállamok létrejöttével tetőzött be, melyek kialakulása után a létrejövő Német Birodalom, mind Olaszország, mind ezek hatására kialakult Osztrák-Magyar Monarchia már alkotmányos elveken rendeződő államok voltak, emellett II. Sándor cár révén sajátos módon, de orosz földön is megkezdődött az átalakulás.⁶²

A másik oka, hogy

„a háború lehetősége nagy erő: racionalizmusra sarkallja a társadalmakat, és előmozdítja a társadalmi struktúrák egységesítését a különböző kultúrákban. Minden állam, amely ragaszkodik politikai autonómiájához, kénytelen maga is meghonosítani ellenségei és vetélytársai technikáját. Mi több, a háború réme rákényszeríti az államokat, hogy a megfelelő technikai szint elérése érdekében átalakítsák társadalmi rendszerüket.”⁶³

Láthatóvá vált ugyanis a napóleoni háborúk végére a kapitalista, szabad versenyre épülő gazdaság fölénye a merkantilista alapokat követő gazdaságokra épülő államokkal szemben.

Angliában a tőkés réteg fejlődése érdekében azt kívánta, hogy (1) legyen olyan ipar, ami magas hasznot hoz, azoknak a gyárosoknak, akik olesó és egyszerű újítások révén gyorsan tudták növelni a termelést, valamint (2) világpiacot, még-hozzá lehetőleg egyetlen nemzet monopóliuma alatt, továbbá (3) emberi és politikai jogok biztosítását és hatalmi játszmákba való beavatkozás lehetőségét.⁶⁴ Utóbbi Angliában nem okozott problémát, viszont Európa többi részén még csak nyomokban valósultak meg ezen kívánalmak. A gazdaság fejlesztésének egyedüli valós iránya ekkora már kiderült, hogy a szabad versenyes kapitalizmus, amely kialakulása ekkor igényelte, hogy a társadalmi berendezkedést is átalakítsák. Ennek révén volt lehetséges ugyanis az Adam Smith által leírt követelményeknek, vagyis a magántulajdon szentségének és a szabad akaratnak a biztosítása, sőt „John Stuart Mill úgy gondolta, hogy a korlátozás nélküli magántulajdon és a szabad piac az emberi jogok és a szabadság egyetlen alapja és biztosítója.”⁶⁵ Ez a liberális államfelfogás pedig úgy valósítható meg, hogy a

„...közhatalmat igyekeztek a lehető legminimálisabba korlátozni, a lehető legnagyobb mértékben megakadályozva a gazdaságba történő beavatkozást

---

⁶² HOBSBAWM: *i. m.* (1988), 109-131.

⁶³ FUKUYAMA: *i. m.* 118.

⁶⁴ HOBSBAWM: *i. m.* (1988), 35.

⁶⁵ PONGÁRCZ: *i. m.* 42.

sokat, és érvényre juttatva azt a dogmát, amely szerint a társadalom és a gazdaság a saját immanens elvei szerint alakítja ki a számára fontos döntéseket.”⁶⁶

Az állam versenyképességének fenntartása és növelése olyan környezetben, ahol egyes államok már átálltak e rendszere – ahogy azt Fukuyama is megfogalmazta – csak és kizárólag úgy lehetséges, ha szakaszosan, de teret engednek a polgári reformoknak. Az ipari forradalomból következő előnyöket kezdetben nyilvánvalóan csak a kiinduló állam és polgárai élvezhették, vagyis Anglia. Poroszországban 1818 után hozzáálltak a gazdaság reformjához. Utak épültek, a vasúthálózat kiépítése megkezdődött (1835), valamint a vámunió a Német Szövetség államai között (kivéve Ausztria) megerősítette a porosz gazdaságot, azonban a valódi előrelépés csak az egységes állam és a már kialakult, magának teret követelő polgárság időszakában tetőzhetett be. 1871-1913 között a német széntermelés 38 milli tonnáról 279 millió tonnára emelkedett, az acéltermelés 20-szorosára, vegyipara világszű volt, a festéktermelése a teljes világ termelésének 80-90%-át tette ki. Magyarországon a reformkortól figyelhető meg elmozdulás, amint a Habsburgok lazították a feudális kötöttségeket lehetővé váltak az ipari, gazdasági fejlesztések, amelyek azonban itt is tetőpontra csak 1867-es kiegyezés után értek. Belgium miután elnyerte függetlenségét a hollandoktól és elfogadta modern, polgári alkotmányát ipara rohamos fejlődésen esett át. A 1830-as, 40-es években Brüsszel központtal kiépül szinte teljes vasúti hálózata, széntermelése megháromszorozódott. Franciaország mindvégig próbálta követni a briteket, azonban az évszázad végére nemcsak ők, hanem az amerikaiak, a németek és a belgák is megelőzték Európában. Oroszország II. Sándor polgári reformjait követően lépett a fejlődés útjára vasútvonala 3-szorosára nőt, széntermelése 4-szeresére, acél és vastermelése 10-szeresére.⁶⁷

Jól látható tehát, hogy a polgári átalakulás másik motorja a gazdaság és ipar fejlesztésének kényszere volt, amely minden nagyhatalmi vágyakat megfogalmazó állam esetében a polgári jogállam kialakítását, vagy legalább alapjainak lehelyezését követelte. Ez Európa legjelentősebb államaiban a 19. század második felére megtörtént.

3. ÖSSZEGZÉS

A 19. század hajnalának geopolitikai viszonyait alapvetően meghatározták: a vesztfáliai világrend toposza a hatalmi egyensúly elve; az abszolutista uralmi

---

⁶⁶ Uo. 44.

⁶⁷ ROBERTS: *i. m.* 64-82.

forma szinte egyedüli volta; a merkantilista gazdaságirányítás felsőbbbsége; a feudális rendi viszonyokhoz való bigott ragaszkodás; valamint az erősödő – a felvilágosodás eszméi által felvértezett – polgárság politikai viszonyokba való beavatkozásának az igénye.

Az ún. kettős forradalom azonban jelentős csapást mért erre a rendszerre és lényegében az egész évszázadot meghatározó változások alapjait helyezték le ebben az időszakban. Európa nagyhatalmai a 19. század hajnalán még nem a glóbusz megállíthatatlan urai. Nincs jelentős eltérés sem az átlag jövedelmekben – sőt Kínában az átlag magasabb az európainál – sem a harci képességekben, sem pedig gazdasági viszonyokban. A kettős forradalom eredményeként beálló változások a század közepére átírják a század elején fennálló körülményeket.

Az ipari forradalom hatásra a polgárság egyre jelentősebb tényezővé vált, mind gazdaságilag, mind politikailag. E réteg megkövetelte magán a gazdaságirányítás merkantilista rendszerének átalakítását és elvárta, hogy jelentős adója fejében a politikai viszonyok alakításába is beleszólhasson. Ehhez, ahogy Adam Smith is megfogalmazta viszont szükséges a tulajdon és az akarat szabadsága. Ezen tényezők mellett jelentős hatást gyakorolt az is, hogy az egyes államok a vesztfáliai rend elveinek fenntartása érdekében, valamint a dinasztikus nagyhatalmi törekvéseknek köszönhetően a 18. század háborúiban jelentősen kimerültek gazdaságilag, így a század végére lehetősége nyílt a polgárságnak, hogy a meggyengült állammal szemben érvényre juttassa saját igényeit.

Ennek első és egyetemes következményekkel járó megjelenése a francia forradalom kirobbanása volt, amely keretében rögzítették az ember és polgár jogainak alapvető szabályait, felszámolták a feudális maradványokat, kialakították a szabad versenyű kapitalizmus legfontosabb feltételeit. A francia forradalom expanziója által ezen elvek egész Európa szerte megjelentek, végül azonban a napóleoni háború elvesztésével rövid időre háttérbe szorultak.

A napóleoni háborút lezáró bécsi kongresszus új alapokra helyezte a hatalmi egyensúly elvét. A nagy tömeg elvét követve megerősítette és nagyhatalmi státuszba emelte Poroszországot és létrehozta a Német Szövetséget. Célja a francia és Európában ekkor nagyhatalomként megjelenő Oroszország területi igények fénken tartása volt, amit a négyhatalmi egyezség kívánt biztosítani.

A gazdasági és társadalmi átalakulás már nem volt megállítható, hiszen a győztes hatalmak is érzékelték, hogy az angol társadalom és gazdaság a kapitalista berendezkedés révén mennyivel erősebb potenciállal rendelkezett a háború során, mint a többi szereplő. Így bár csak kis léptekkel, de megkezdték saját államuk átalakítását. E folyamatot gyorsították fel a forradalmi hullámok, amelyek révén a század közepére Európa jelentős részén az állam levetkezte abszolutista jegyeit és megkezdődött a polgári jogállam intézményes kiépítése.

Eme európai jogállamok aztán mind gazdaságilag, mind a haditechnika területén megerősödve a század második felében imperialista törekvéseiktől vezérelve – az otthon kiharcolt elveket figyelmen kívül hagyva – kiaknázzák gazdasági és hadipotenciájukat, amely ekkorra már jóval meghaladta az Európán túli régiók (kivéve Egyesült Államok) gazdasági és hadiképességeit és a föld vezető nagyhatalmai lesznek az európai nagyhatalmak, kiterjesztve az európai hatalmi egyensúly játszóját a glóbuszra.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

- [1.] ARMOUR, D. IAN: *A History of Eastern Europe 1740-1918 – Empires, Nations and Modernisation*, 2012, Bloomsbury Academic, London.
- [2.] BODIN, JEAN: *Az államról – Válogatás*, 1987, Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- [3.] DICEY, ALBERT VENN: A jog uralma, in TAKÁCS PÉTER (szerk.): *Joguralom és jogállam*, 1995, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 21-32.
- [4.] FARKAS ÁDÁM: A totális államtól a totális háborún át a totális védelemig: Avagy gondolatok a kortárs biztonsági kihívásokról Carl Schmitt elméleti rendszerének alapul vételével, in MTA Law Working Papers, 2015/34. szám, 1-20.
- [5.] FUKUYAMA, FRANCIS: *A történelem vége és az utolsó ember*, 1994, Európa Kiadó, Budapest.
- [6.] HARRIS, RON: The Bubble Act: Its Passage and Its Effects on Business Organization, in *The Journal of Economic History*, 1994/3. szám, 610-627.
- [7.] HOBBS, THOMAS: *Leviatán – Vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma*, 2014, Kossuth Kiadó, Budapest.
- [8.] HOBSBAWM, ERIC J.: *A forradalmak kora (1789-1848)*, 1988, Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- [9.] HOBSBAWM, ERIC J.: *A Birodalmak kora (1874-1914)*, 2004, Pannonica Kiadó, Budapest.
- [10.] HORVÁTH ATTILA: *A magyar magánjog történetének alapjai*, 2006, Gondolat Kiadó, Budapest.
- [11.] HORVÁTH BARNA: *Angol jogelmélet*, 2001, Pallas Stúdió-Attraktor Kft, Budapest.
- [12.] HUCKER, O. CHARLES: *China's Imperial Past – An Introduction to Chinese History and Culture*, 1875, Stanford University Press, Stanford.
- [13.] KISSINGER, HENRY: *Diplomácia*, 2008, Panem Könyvkiadó, Budapest.
- [14.] KISSINGER, HENRY: *Világrend*, 2015, Antall József Tudásközpont, Budapest.
- [15.] KONDOROSI FERENC, VISEGRÁDY ANTAL: *Az állam és a jog természetrajza válság idején*, 2013, Harthmedia Kft, Pécs.
- [16.] LUKÁCS, JOHN: *A XX. század és az újkor vége*, 2006, Európa Könyvkiadó, Budapest.
- [17.] MACHIAVELLI, NICCOLÓ: *A fejedelem*, 2006, Cartaphilus Kiadó, Budapest.
- [18.] MÁTYÁS ANTAL: *A polgári közgazdaságtan története*, 1973, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

- [19.] MOHL, VON ROBERT: Jogállam, in TAKÁCS PÉTER (szerk.): *Joguralom és jogállam*, 1995, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 32-37.
- [20.] MONTESQUIEU: *A törvények szelleméről*, 1987, Kriterion Könyvkiadó, Budapest.
- [21.] MORTIER, ROLAND: „Világosság” és „Felvilágosodás”, in BENE EDE (szerk.): *Roland Mortier – Az európai felvilágosodás fényei és árnyai (Válogatott tanulmányok)*, 1983, Gondolat Kiadó, Budapest, 67-144.
- [22.] MORTIER, ROLAND: A felvilágosodás kora, in BENE EDE (szerk.): *Roland Mortier – Az európai felvilágosodás fényei és árnyai (Válogatott tanulmányok)*, 1983, Gondolat Kiadó, Budapest, 11-26.
- [23.] PACZOLAY PÉTER: *Bevezetés a Carl Schmitt Politikai Teológia című kötete elé*, 1992, AKAPRINT Nyomdaipari Kft, XI.
- [24.] PONGRÁCZ ALEX: *Nemzetállamok és új szabályozó hatalmak a globális erőterben* (PhD-dolgozat, kézirat), 2016, Győr-Budapest.
- [25.] ROBERT, MARTIN: *Európa története 1789-.1914 - Az ipari forradalom és a liberalizmus kora*, 1992, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- [26.] ROUSSEAU, JEAN JACQUES: *A társadalmi szerződés*, 1947, Phönix-Oravetz Kiadás, Budapest.
- [27.] SMITH, ADAM: *A nemzetek gazdasága – E gazdagság természetének és okainak vizsgálata*, 1959, Akadémia Kiadó, Budapest.
- [28.] SPALDING, MATTHEW: *A Citizen's Introduction to the Declaration of Independence and the Constitution*, 2010, The Heritage Foundation, Washington.
- [29.] STAHL, FRIEDRICH JULIUS: *Die Philosophie des Rechts*, 1878, Mohr, Lübingen és Leipzig.
- [30.] SZVÁK GYULA (szerk.): *Oroszország története*, 2001, Pannonica Kiadó, Budapest.
- [31.] VARGA GERGELY: A vesztfáliai szuverenitás érvényessége a nemzetközi kapcsolatokban, in *Nemzet és Biztonság*, 2015/1. szám, 30-38.
- [32.] ZAMOYSKI, ADAM: *Napoleon bukása és a bécsi kongresszus (1814-1815)*, 2015, Park Könyvkiadó, Budapest.